

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1936

ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΠΕΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΩΡΙΑΙ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

---

1. — Ὁ Χριστιανισμὸς πρῶτος ἐδημιούργησε τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀναγωγὴν τῆς ἱστορίας εἰς ἀντικείμενον θεωρίας. Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὀφείλομεν—ὄχι βεβαίως τὴν ἱστορικὴν μας συνείδησιν, ἀλλὰ:—τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, τὴν περὶ ἱστορίας συνείδησίν μας. Αὐτὸς τὴν κατέστησε δυνατὴν, χωρὶς βεβαίως νὰ τὴν συλλάβῃ καὶ νὰ τὴν διαμορφώσῃ. Πρὸς τοῦτο ἀπητήθη πολλῶν, μετὰ τὴν γένεσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, αἰώνων πνευματικῆ καλλιέργεια. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔθεσε τὰς βάσεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὠρμήθη καὶ ἠρύσθη ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος καλλιέργεια τὰ μέτρα καὶ τὰ κριτήριά της.

Τὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς κατέστησε δυνατὴν τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται σήμερον ἀπὸ πολλούς, χωρὶς νὰ μνημονεύεται συνήθως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐτόνισε καὶ ἐξετίμησεν εἰς ὅλον αὐτῆς τὸ βάθος τὴν σημασίαν αὐτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅτι γίνεται κτῆμα κοινόν, παύει νὰ ἔχῃ ὄνομα. Ὁ ἱστορικὸς ὅμως τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ ἀναμνησκέται τῶν ὀνομάτων, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι τυχαῖα, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὸ γεγονός, ὅτι συνεδέθησαν πρὸς τὴν διαπίστωσιν ὠρισμένης ἀληθείας, καθιστᾷ τὴν ἀλήθειαν οὐσιωδεστέραν. Διότι, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀνάγκην ὁ Schelling ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν θὰ περιελάμβανεν ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς κατέστησε τὴν ἰδέαν ταύτην δυνατὴν, δὲν θὰ εἶχε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει.

Θίξας ὁ Schelling εἰς τὰς ἐν ἔτει 1802 ἐν Ἰένῃ γενομένας περιφήμους παραδόσεις του περὶ «τῆς μεθόδου τῆς ἀκαδημαϊκῆς σπουδῆς» τὸ φαινόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πραγματευθεὶς συγκεκριμένως εἰς ὀλόκληρον τὴν ὀγδόην παράδοσιν «περὶ τῆς ἱστορικῆς κα-

τασκεῆς» τούτου, ανέπτυξε και ἐθεμελίωσε κατὰ τρόπον κλασικὸν τὴν ἄποψιν, ἐξ ἧς ὠρμήθημεν εἰς τὴν παράγραφον ταύτην.¹⁾ Εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ δι' αὐτοῦ «παρετηρήθη», λέγει ὁ Schelling, «τὸ σύμπαν ἐν γένει ὡς ἱστορία, ὡς κράτος ἠθικόν». «Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων ἦτο κλειστὸς κόσμος συμβόλων καὶ ἰδεῶν... Τὸ ἄπειρον καθίστατο θεατὸν μόνον διὰ τοῦ πεπερασμένου καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπετάσσεται εἰς τὸ πεπερασμένον. Οἱ θεοὶ ἦσαν ὄντα ἀνωτέρας φύσεως, σταθεραὶ καὶ ἀμετάβλητοι μορφαί. Τελείως διαφορετικὸν εἶναι τὸ καθεστὼς τῆς θρησκείας ἐκείνης, ἢ ὅποια ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄπειρον καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πεπερασμένον νοεῖται ὄχι ὡς σύμβολον τοῦ ἀπείρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ταυτοχρόνως χάριν ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὡς ἀπλῆ ἀλληγορία τοῦ ἀπείρου καὶ εἰς κατάστασιν πλήρους ὑποταγῆς ὑπ' αὐτό. Τὸ ὅλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καθίστανται αἱ ἰδέαι τοιαύτης τινος θρησκείας ἀντικειμενικαί, εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἀναγκαίως καὶ τὸ ἄπειρον, δὲν εἶναι κόσμος καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς πλευρὰς ἔτοιμος καὶ περιορισμένος: αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι σταθεραί, ἀλλ' ἐμφανίζονται, δὲν εἶναι αἰώνια φυσικὰ ὄντα, ἀλλ' εἶναι ἱστορικαὶ μορφαί, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκαλύπτεται ἀπλῶς τὸ θεῖον παροδικῶς καὶ τῶν ὁποίων ἢ βεβιασμένη ἐμφάνις εἶναι δυνατὸν νὰ συγκρατηθῇ μόνον διὰ τῆς πίστεως καὶ δὲν μεταβάλλεται ποτὲ εἰς ἀπόλυτον παρόν. Ἐκεῖ, ὅπου δύναται αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄπειρον νὰ γίνῃ πεπερασμένον, εἶναι δυνατὸν τοῦτο νὰ γίνῃ καὶ πολλαπλοῦν' ἐκεῖ εἶναι δυνατὸς ὁ πολυθεϊσμός' ἐκεῖ ἀντιθέτως, ὅπου τὸ ἄπειρον σημαίνεται ἀπλῶς διὰ τοῦ πεπερασμένου, μένει κατ' ἀνάγκην Ἐν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ πολυθεϊσμός ὡς ταυτόχρονος ὑπαρξίς θείων μορφῶν». Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς, κατὰ τὸν Schelling, δὲν εἶναι δυνατὸν θρησκεία, ὡς ὁ Χριστιανισμός, νὰ ἀρυσθῇ ἀπὸ τὴν φύσιν τὴν συνθετικὴν τῆς βάσιν. Καὶ τὴν ἀρύεται οὕτω κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. «... Ὁ Χριστιανισμός εἶναι, συμφώνως πρὸς τὸ ἐσώτατον πνεῦμα τοῦ καὶ εἰς τὴν ὑψίστην ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἱστορικός. Πᾶν εἰδικὸν σημεῖον τοῦ χρόνου εἶναι ἀποκάλυψις εἰδικῆς τινος πλευρᾶς τοῦ Θεοῦ, ἐν ἐκάστη δὲ τῶν τοιούτων πλευρῶν τοῦ εἶναι οὗτος ἀπόλυτος». Τοιουτοτρόπως μάλιστα

1) Βλ. F. W. J. Schelling, *Verlesungen über die Methode des akademischen Studium*, Stuttgart und Tübingen 1813, σ. 169 κ. ἐ.

ἀντεστράφη, κατὰ τὸν Schelling, καὶ ἡ ὅλη σχέσις τῆς φύσεως πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἐν ᾧ ὑπὸ τὸ εἰδωλολατρικὸν καθεστὼς ἦτο ἡ φύσις τὸ φανερόν, τὸ ἀποκεκαλυμμένον, τὸ ἀνοικτὸν (διότι καὶ οἱ θεοὶ δὲν ἔκειντο ἔξω καὶ ὑπεράνω τῆς φύσεως, δὲν ἦσαν ὑπερφυσικοί), ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦ Χριστιανισμοῦ κατέλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἀκαλύπτου καὶ φανεροῦ ἡ ἱστορία, μετετοπίσθη δὲ ἡ φύσις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ μυστηρίου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους ἡ ἀμυδροτέρα προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς φύσεως εἰς ἀντικείμενον γνώσεως, ἡ ἀμυδροτέρα προσπάθεια διαλύσεως τοῦ μυστηρίου, πρὸς τὸ ὁποῖον συνεδυσάσθη αὕτη, ἐθεωρεῖτο θίγουσα καὶ προσβάλλουσα αὐτὰς τὰς δογματικὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ὅσα διδάσκει ὁ Schelling περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς τούτου κατασκευῆς ἐκδηλώνουν ἐν πολλοῖς τὴν στάσιν, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ ἴδιος θεωρητικῶς ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἱστορίας. Ἀξίζει ὅμως νὰ καθορίσωμεν ἀκόμη περισσότερο τὴν στάσιν του ταύτην. Τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Schelling εἶχον προηγηθῆ ἑλάχισται μόνον μεγάλαι προσπάθειαι θεωρητικῆς συλλήψεως τοῦ προβλήματος τῆς ἱστορίας. Ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερα ὅλων ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ πρώτου μεγάλου Εὐρωπαϊοῦ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ἡ ὁποία κατέστη δυνατὴ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἀντινομιῶν τοῦ Μεσαίωτος. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος «ἐξομολογεῖται», περιγράφει τοὺς ἐσωτερικοὺς του ἀγῶνας, ὁμιλεῖ περὶ διαστάσεως καὶ διασπάσεως τῆς ψυχῆς του, τῆς θελήσεώς του, εἰς δύο, προσπαθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἐσωτερικὰς του ἀντινομίας καὶ ἐξιστορεῖ τὴν προσπάθειαν αὐτήν, ἀνάγει τὴν «θέλησιν», παραλλήλως πρὸς τὸν ὑπεράνω χρόνου κείμενον «λόγον» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸν ὁποῖον ἐπίσης παραλαμβάνει, εἰς ὄντοτητα ἱστορικὴν. Ἡ θέλησις ἐμφανίζεται πλέον ἔχουσα τὰς φάσεις της, τὰς ἱστορικὰς της ἐναλλαγὰς, τοὺς πόνους καὶ τὰς ἀνινομίας της, ἀναπτύσσεται ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἐγνώρισαν τὴν θέλησιν παρὰ μόνον συγκρουομένην πρὸς τὴν Μοῖραν καὶ τραγικῶς ἀφανιζομένην—αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον οὐσιῶδες ἱστορικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα,— ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες, παραπλεύρως εἰς τὴν συγκρουομένην καὶ ἀφανίζο-

μένην θέλησιν, δὲν εἶδον, δὲν συνέλαβον τὴν δρῶσαν καὶ εἰς τὴν δρῶσιν της, μέσῳ θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν φάσεων, διασωζομένην θέλησιν, ὁ Ἀὐγουστῖνος, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ τὴν μεγαλειώδη θετικὴν πλευρὰν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ, τοῦ πλατωνικοῦ συγκεκριμένως, πνεύματος, τὴν ἰδέαν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἔξω τοῦ χρόνου, διὰ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀπόλυτον κινουμένης ψυχῆς, συνέλαβεν ὅμως καὶ τὴν ἐν τῷ χρόνῳ ἱστορικὴν κίνησιν καὶ λειτουργίαν ταύτης, συνέλαβε δηλαδὴ τὴν «θέλησιν» ὡς ἱστορικὴν ὄντοτητα. Ὁ Ἀὐγουστῖνος εἶναι «ὁ πρῶτος ἱστορικὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου» καὶ ὁ πρῶτος φιλοσοφικὸς παρατηρητὴς τῆς ἱστορίας ἐν γένει, «ὁ ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας»¹⁾, ὁ πρῶτος δηλαδὴ, ὁ ὁποῖος συνέλαβε θεωρητικῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν κατέστησε δυνατὴν μέσῳ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ (ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ καθ' ὑπέρβασιν αὐτοῦ) ὁ Χριστιανισμός. Ὁ Ἀὐγουστῖνος, ἂν καὶ θεωρητικὸς καὶ ἀπολογητικὸς κατ' ἀρχὴν τύπος, ἐδημιούργησε μάλιστα ἱστορίαν διότι ὥρισε, προδιέγραψε —μόνος αὐτός, δι' ἀπολύτως ἀτομικῆς ἐμπνεύσεως—τὴν ἀποστολὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰδρυθείσης ἐκκλησίας ἀπέναντι τοῦ χάους, τὸ ὁποῖον ἐκράτει εἰς τὴν ἐποχὴν του²⁾, ἐδημιούργησε λοιπὸν ἱστορίαν καὶ συνεδύασε κατὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν, μετὰ τὴν ἀποτυχούσαν, εἰς τὸ βάθος της ὅμως μηδὲ κατ' ἐλάχιστον ὑστεροῦσαν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος³⁾, τὴν θεωρίαν πρὸς τὴν πρᾶξιν. Ὁ Ἀὐγουστῖνος μάλιστα—αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ἐνταῦθα—εἶχε καὶ θεωρητικῶς (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξάγεται π.χ. ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐκ τῆς περιφήμου «ἐβδόμης» ἐπιστολῆς τούτου) συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ «μοναδικόν», διὰ τοῦ ὁποῖου ἀκριβῶς ὑπάρχει ἡ ἱστορία, προκαλεῖ ὡς μοναδικόν, ὡς δρῶσις μάλιστα τοῦ μεμονωμένου προσώπου, αἰώνια καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀναφερόμενα ἱστορικὰ ἀποτελέσματα.

1) Βλ. σχετικῶς: Karl Joël, Wandlungen der Weltanschauung (Eine Philosophiegeschichte als Geschichtsphilosophie), I Band, Tübingen 1928, σ. 150 κ. ἑ.

2) Βλ. σχετικῶς: Alfred Weber, Kulturgeschichte als Kultursociologie, Leiden 1935, σ. 174 κ. ἑ.

3) Βλ. σχετικῶς: Kurt Hildebrandt, Platon (Der Kampf des Geistes um die Macht), Berlin 1933, σ. 5 κ. ἑ. ὡς καὶ σ. 297 κ. ἑ.

Μετὰ τὸν Αὐγουστῖνον καὶ παρὰ τὸ γεγονός τῆς μεγάλης ἐπιδράσεώς του συσκοτίζεται κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις. Καθίσταται ἀσαφής, ὅπως εἶναι ἀσαφές, ἂν καὶ πλουσιώτατον, τὸ ὅλον πνευματικὸν περιεχόμενον τοῦ Μεσαίωτος. Ὁ μεσαιωνικὸς ἄνθρωπος—μεταχειριζόμενοι τὰς λέξεις αὐτάς, ὑποδηλοῦμεν τὴν ἐνότητά του μόνον ὡς πρὸς τὰ ἀρνητικὰ τῆς ὑπάρξεώς του χαρακτηριστικά, διότι ὡς πρὸς τὰ θετικὰ ἡ ἐνότης εἶναι ἀνύπαρκτος¹⁾—εὐρέθη πρὸ τοιούτων βιοτικῶν ἀντινομῶν, ὥστε, παρὰ τὴν τιτανικὴν προσπάθειαν, ἡ ὁποία κατεβλήθη πρὸς ὑπερνίκησίν των, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀναπτύξῃ, ὀρμώνενος ἀπὸ ἀσφαλοῦς πνευματικοῦ λιμένος, τὴν περὶ ἱστορίας συνείδησίν του. Ὅ,τι ὑπάρχει καὶ ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαίωτος ὡς πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τῆς συνειδήσεώς του, ὑπάρχει μόνον διὰ τοῦ Αὐγουστίνου, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον διετηρήθη καὶ αὐτὸς πνευματικῶς σῶος εἰς χεῖρας τῶν συγκρουομένων πρὸς ἀλλήλας, τὰ ὠραιότερα τῶν σωμάτων καὶ πνευμάτων πολλάκις συνθλιβουσῶν, τιτανικῶν δυνάμεων τοῦ Μεσαίωτος.

Ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις ἐμφανίζεται συγκεκριμένως ἀνασυγκροτουμένη, δι' ἀμέσου, συνειδητῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Αὐγουστῖνον, εἰς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἠτένισε τὸν κόσμον ὁ ἱστορικὸς Otto von Freising, ὁ ὁποῖος, ζῶν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ἱπποτισμοῦ καὶ τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ, εἰς τὸν ΙΒ' αἰῶνα, εἶχεν, ἐκτὸς τῆς θεωρητικῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνον, ὑποστῆ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς ἐποχῆς του. Τὸ πνεῦμα τοῦ ΙΒ' αἰῶτος ἦτο φυσικὸν νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεως, διότι εἶχεν ἀναγάγει—πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον κατὰ πρώτην φορὰν ἐσημειώθη εἰς τὴν ἱστορίαν—τὰ παθήματα τῶν προσώπων, τῶν μεμονωμένων ἀνθρώπων, ὡς παθήματα ψυχῆς δοκιμαζομένης ἐν τῷ χρόνῳ, εἰς ἀντικείμενον ὅλων σχεδὸν τῶν προσατολισμῶν του. Ὅ,τι ἔζησε κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ὁ Αὐγουστῖνος ὡς ἄνθρωπος, μόνος τότε, προδικάζων μὲ τὴν ζωὴν του τὸ ὅλον περιεχόμενον τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, προβάλλει κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα καὶ σημειοῦται ὡς βίωσις ὀλοκλήρου ἐποχῆς. Τοιουτοτρόπως μάλιστα συ-

1) Βλ. σχετικῶς: Johannes Böhler, Die Kultur des Mittelalters, Kröners Taschenausgabe, Leipzig 1931, σ. 31 κ. ἐ., ὡς καὶ σ. 77 κ. ἐ.

νέβη κάτι τὸ κοσμοϊστορικῶς παράδοξον: ὁ ΙΒ' αἰὼν μὲ τοὺς κοσμοϊστορικῶς πλέον προσανατολισμούς του, οἱ ὅποιοι ἐκλόνισαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐξηνάγκασαν ἀργότερον τοὺς μεγάλους Πάπας Γρηγόριον τὸν Ζ' καὶ Ἰννοκέντιον τὸν Γ' νὰ σαλπίσουν θρησκευτικὸν συναγερμόν, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην οὐσιαστικὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ θεμελιωτῆς ἀκριβῶς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὁ Αὐγουστῖνος. Ὁ Αὐγουστῖνος, ὅπως εἴπομεν ἤδη, εἶναι ὁ πρῶτος ἱστορικὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου, ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος περιέγραψε τὴν πάλην καὶ τὰς διασπαστικὰς τάσεις τῆς ψυχῆς, ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος εἶδε τὴν θέλησιν κινουμένην καὶ δοκιμαζομένην ἐν τῷ χρόνῳ. Ὁ ΙΒ' αἰὼν ἐβασίσθη ἀκριβῶς εἰς τὸ ὄλον πνεῦμα τοῦ ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων. Ἐν τῷ πλαισίῳ αὐτοῦ ἀρχίζει ἡ ἀποθέωσις τῆς «γυναικὸς» ὡς Μαρίας καὶ τῆς Μαρίας ὡς «γυναικὸς»¹⁾—ἀποθέωσις, ἡ ὁποία προσλαμβάνει ἀργότερον, κατὰ τὸν ΙΔ' συγκεκριμένως αἰῶνα, τὰς ὑψηλοτέρας, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐγκοσμίους²⁾ μορφάς της, ἡ «γυναίκα», ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἐγκόσμιον εἰδικῶς, ἱστορικὴν, οὐσίαν της, ἀνάγεται ὑπὸ τοῦ ἱπποτισμοῦ καὶ τῆς γοτθικῆς τέχνης εἰς κέντρον τῆς λατρείας.³⁾ Ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀναπτύσσεται κατὰ πρώτην φορὰν ὁ λυρισμὸς ὡς τέχνη ὀρμωμένη ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν παθημάτων τῆς ψυχῆς, ἀνάγεται ὁ ἄνθρωπος ὡς φορεὺς καὶ θῦμα τῆς ψυχικῆς του ζωῆς εἰς πρόσωπον ἱστορικόν, ψάλλονται οἱ πόνοι καὶ τὰ πάθη του, αἱ προσπάθειαι καὶ τὰ κατορθώματά του, συλλαμβάνονται αἱ ἐσωτερικαὶ του ἀντινομίαι καὶ προετοιμάζεται ἐν μιᾷ λέξει ὁ Φάουστ, ὅπως τὸν συνέλαβε κατ' ἀντανάκλασιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς ὁ ἄνθρωπος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος προσέλαβε τὰς πρώτας ἐκφραστικὰς μορφάς του ὁ μεταχριστιανικὸς εὐρωπαϊκὸς κόσμος μὲ τὴν συνείδησιν τῆς ἱστορικότητός του. Δὲν ἐχρειάσθη πλέον νὰ παρέλθῃ χρόνος πολὺς διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ συνείδησις αὕτη ἀκόμη καθα-

1) Βλ. Karl Jöel, ἐνθ' ἄν., σ. 180.

2) Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι διευτυποῦντο σχετικῶς: βλ. J. Bühler, ἐνθ' ἄν., σ. 284.

3) Βλ. Richard Hamann, Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart, Berlin 1935, σ. 182 κ. ἐ.

ρώτερον—καὶ πάλιν ὅμως ἐν συνειδητῇ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν *A u g o u s t i n o n*—εἰς τὴν μεγάλην μορφήν τοῦ *D a n t e*, ὡς καὶ εἰς τὴν πλουσίαν ὑπαρξίν τοῦ *P e t r a r c a* καὶ τοῦ *B o c c a c c i o*. Ἡ ἱστορία τῶν θεωρητικῶν περὶ τὴν ἱστορίαν προσανατολισμῶν τῆς συνειδήσεώς μας πρέπει νὰ σταματήσῃ εἰς αὐτοὺς πολὺ περισσότερον παρὰ εἰς τοὺς ἱστοριογράφους καὶ συστηματικοὺς μελετητὰς τῆς ἱστορίας, τοὺς ὁποίους ἀνέδειξαν οἱ αἰῶνες τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ οὐμανισμοῦ. Εἰς τὴν παρακολούθησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀνεπτύχθη ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις, δὲν μᾶς βοηθοῦν οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ τόσον, ὅσον ὁ *D a n t e* καὶ ὁ *P e t r a r c a*. Ἀμφότεροι, ὅπως ἔπραξε πρῶτος ὁ *A u g o u s t i n o s*, ἀνάγουν τὴν ψυχὴν εἰς ἀντικείμενον ἱστορικῆς παρατηρήσεως¹⁾. Ὁ *D a n t e* περιγράφει εἰς τὴν «*vita puona*» τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ψυχὴν, εἰς δὲ τὴν «*θείαν κωμωδίαν*» συλλαμβάνεται κατὰ τρόπον μεγαλειώδη ἡ μοῖρα ἐκάστου ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέλησίν του, συνδυάζεται ἡ θέλησις πρὸς τὴν ἱστορικότητα τῶν φάσεών της καὶ τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν ὑπαρξίν ἱστορικότητος ἀτομικότητά της. Ὁ *P e t r a r c a* μᾶς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «*μυστικοῦ*» του, περὶ τοῦ μυστικοῦ ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον διεξάγουν αἱ φρονίδες του, περὶ «*τῆς ζωῆς του μέσα στὴν μοναξιά*». Ἀλλὰ καὶ ὁ *B o c c a c c i o* τέλος, εἰς ὠρισμένα σονέττα καὶ ἄλλα ἔργα του, συλλαμβάνων ποιητικῶς ἢ περιγράφων ὠρισμένας στάσεις καὶ φάσεις τῆς ψυχῆς, τὴν «*φθινοπωρινὴν μελαγχολίαν*» ἢ τὴν ἐξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀγάπης εἰς τὴν ψυχὴν, συμπληρώνει τὸ ἔργον ἐκείνων. Ἐδῶ συλλαμβάνεται κατὰ τρόπον ἐντονώτατον ἡ ἱστορικότης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ τίθενται αἱ πρῶται, μετὰ τὸν *A u g o u s t i n o n*, θεμελιώδεις βάσεις τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ πρέπει νὰ πιστοποιηθῇ ὡς σημειωθεῖσα, μετὰ τὰς ἀσαφεῖς ἀκόμη συλλήψεις τῶν αἰώνων τῆς γοτθικῆς ζωῆς, «*ἡ πρώτη πλήρης ἐκδήλωσις τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου*»²⁾. Δι' αὐτὸ δὲν ἰσχύει ὡς πρὸς τὸν *D a n t e* μόνον ἡ φράσις τοῦ *C a r l y l e*, καθ' ἣν «*ἔξ σιωπηλοὶ αἰῶνες*» εὔρον εἰς αὐτὸν τὴν «*φωνήν των*», ἀλλ' ἰσχύει καὶ ἡ ὀρθοτάτη παρατήρησις τοῦ *A l f r e d W e b e r*,

1) Κλ. *K a r l J o e l*, ἐνθ. ἀν., σ. 232 κ. ἑ.

2) *J a c o b B u r c k h a r d t*, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Kröner Taschenausgabe, Leipzig 1928, σ. 292. Βλ. καὶ γενικώτερον σ. 284 κ. ἑ.

ὅτι ὁ Dante εἶναι, ἐκτὸς τούτου, καὶ ὁ «κῆρυξ τοῦ Νέου» ¹⁾. «Ὅπως περιγράφει εἰς τὴν *vita nuova* τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπαρξιν, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον βλέπει», κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ διατύπωσιν τοῦ Karl Joël ²⁾, «εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ψυχὴν νέαν δημιουργίαν». Ἡ φράσις τοῦ Dante: «κάθε ἡμέρα ξημερώνει μόνον μιὰ φορά», ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν μεγάλων δημιουργικῶν πράξεων τοῦ πνεύματος, αἱ ὁποῖαι ᾠδήγησαν εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας. Ὁ Dante δὲν ᾠρμήθη ἀπὸ τοῦ τυχαίου ψυχολογικοῦ ὑποκειμένου, ἀπὸ τοῦ τυχαίου «Ἐγώ», ὅπως εἶχον πράξει ἄλλοτε οἱ σοφισταί. Τὸ τυχαῖον «Ἐγώ» δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ιδέαν τῆς ἱστορικότητος. Ὁ Dante, ἀναγαγὼν τὴν ἀτομικότητα ἐκάστου εἰς τὸν Θεόν, συνέλαβε τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἰς τὴν ψυχὴν ἐκάστου ἀνθρώπου, συνέλαβε δὲ τοιοῦτοτρόπως καὶ τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐκεῖνο δηλαδή, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει ἱστορία. Μόνον ἄλλως τε μὲ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ τοῦ οὐσιαστικῶς ἀτομικοῦ εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐκάστου ἀνθρώπου, ἀνακάλυψιν, ἣ ὁποία, γενομένη συνειδητῶς ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, κατέστη δυνατὴ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, νοεῖται καὶ τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς ἀγάπης, πρόβλημα ἄγνωστον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, διότι συνδέεται στενῶτα πρὸς τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν συνυφασμένην μετ' αὐτῆς ἱστορικότητα τῆς ψυχῆς. Ὁ Dante θεμελιώνει τὸ ὅλον πνευματικὸν οἰκοδόμημά του ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη ἔρχεται νὰ ἀρῇ τὴν ἀπόστασιν, τὴν ὁποῖαν προκαλεῖ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τὸ ἀπολύτως καὶ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς των. Ἡ ἀγάπη, ἂν καὶ αἶρῃ τὴν ἀπόστασιν αὐτήν, ἐκπορεύεται ἐν τούτοις ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν καὶ τὸ προϋποθέτει, διότι ἡ ἀγάπη δὲν ὑπερνικᾷ τὰ προκαλοῦντα τὴν ἀπόστασιν ἀτομικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' αἶρει ἀπλῶς τὴν ἰσχύν των μέσῳ τῆς θυσίας, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑποβάλλονται ταῦτα (ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βεβαίως ἀσυνειδήτως) διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ συνεννόησις, ἡ ἐπαφή, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἱστορικὴ συνοχή.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἔννοιαι, αἱ ἔννοιαι τοῦ οὐσιαστικῶς ἀτομικοῦ, τῆς θυσίας, τῆς ἀγάπης, ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀναγκαῖα τῆς ιδέας τῆς ἱστο-

1) Alfred Weber, ἐνθ. ἀν., σ. 267.

2) Karl Joël, ἐνθ. ἀν., σ. 233.

ρικότητος. Διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων μεταφέρεται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν σφαιρᾶν τῆς ἱστορίας, συνδυάζονται αἱ κινήσεις τῆς πρὸς τὸν ἱστορικὸν χρόνον. Διὰ τὰ γίνουσι ὅλα αὐτὰ κτήμα τῆς συνειδήσεώς μας ἐχρειάσθη νὰ ἔλθῃ ὁ Χριστιανισμὸς, νὰ ἔλθουν ὁ Αὐγουστῖνος, ὁ γοτθικὸς ἄνθρωπος καὶ ὁ Dante. Μόνον μέσῳ αὐτῶν καὶ τῆς ἀπεριγράπτως λεπτῆς καλλιέργειας, τὴν ὁποῖαν ὑπέστη δι' αὐτῶν ἡ συνείδησίς μας, κατορθώθη ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως διακρίνει τὸν νεώτερον ἄνθρωπον, ἀνήχθη δηλαδὴ ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου εἰς συνείδησιν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ὄντος ἱστορικοῦ, ὡς ὄντος, τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ ὑπάρχει ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀπόλυτον, οὔτε ἀπλῶς ἐν σχέσει πρὸς τὸ τυχαῖον καὶ αὐθαίρετον—(τὰς δύο αὐτὰς πλευρὰς τῆς ψυχῆς εἶχον συλλάβει πρῶτοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες)—, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν. Διὰ τῆς ἱστορίας ἀποκαλύπτεται τὸ ἀπόλυτον· διὰ τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ἐν τῷ πλαισίῳ μᾶλλον τούτου ἀποκαλύπτεται τὸ αἰώνιον, αἰρομένου τοιουτοτρόπως καὶ τοῦ τυχαίου, τοῦ αὐθαιρέτου χαρακτῆρος τῆς ἱστορίας. Τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει σάρκα καὶ γίνεται πρᾶξις ἱστορική, ἀναφέρεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ αἰώνιον, εἰς τὸ πνεῦμα ὡς τοιοῦτον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν χρόνον, ὁ ὁποῖος παρέχει ἀκριβῶς εἰς τὰ νοήματά μας τὴν πιθανότητα νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς πράξεις, νὰ ζήσουν, νὰ κινηθοῦν, νὰ ἀναπτυχθοῦν.

Μόνον ἀφοῦ ἐξεκαθαρίσθησαν ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεώς μας κατέστη δυνατὸν νὰ συλληφθοῦν, νὰ περιγραφοῦν εἰς τὴν κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν των ἱστορικῶν πράξεων τῆς ψυχῆς μας ἐστερημέναι τοῦ ἐμφανοῦς καὶ συγγενοῦς πρὸς τὴν φύσιν χαρακτῆρος τῆς πραγματικότητος. Ὅπως συνελήφθησαν καὶ περιεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Dante καὶ τοῦ Petrus αἱ κινήσεις καὶ πράξεις τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, συλλαμβάνονται καὶ περιγράφονται κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα αἱ πράξεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, αἱ ὁποῖαι, χωρὶς νὰ προσλαμβάνουν τὴν μορφήν ἐμφανῶν γεγονότων, συνιστοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης, τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης. Τέλος κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα γράφει ὁ Bossuet τὸ περίφημον ἔργον του «Discours sur l'histoire universelle», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην, μετὰ τὸν Αὐγουστῖνον, προσπάθειαν φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία ἔρχεται πλέον εἰς συστηματικὴν πρὸς τὴν ἱστορίαν ἐπαφήν.

Ἡ ἱστορία περιλαμβάνεται εἰς τὸν συστηματικὸν κύκλον τῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας.

Μετὰ τὸν Bossuet καὶ πρὸ τοῦ Schelling ὀλίγα εἶναι (διότι ὀλίγα ὑπελείποντο), ὀλίγα μὲν, ἀλλὰ τελειωτικὰ τὰ βήματα, τὰ ὅποια ἐσημείωσεν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἱστορικῆς ἀναγνωρίσεώς της. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων πνευμάτων παρενεβλήθη ὁ ΙΗ' αἰὼν, ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς καρτεσιανῆς καὶ νευτωνικῆς περὶ τοῦ κόσμου ἀντιλήψεως, ἠδίκησε τὴν ἱστορίαν, ἐθυσίασε τὰ νοήματα εἰς τὰ πράγματα, τὸ βάθος εἰς τὴν ἔκτασιν, τὴν ποιότητα εἰς τοὺς ἀριθμούς, τὰ οὐσιαστικῶς νοούμενα ἄτομα (δηλαδή τὰ πρόσωπα) εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ σχήματα. Καὶ ὅμως: ἐγένοντο καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν μεγάλαι προσπάθειαι ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν ἱστορικὴν συγκρότησιν τῆς συνειδήσεώς μας. Αἱ προσπάθειαι αὗται—τοῦ Giambattista Vico, τοῦ Herder καὶ τέλος ἡ διὰ τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ Goethe τιτανικῶς ἐκπροσωπηθεῖσα προσπάθεια—πληροῦν τὰ κενὰ τοῦ αἰῶνος μὲ τὰ βαθύτερα τῶν περιεχομένων. Εἰς τὸν Vico, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Scientia nuova» ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1725, ὑπάρχει ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Descartes συνειδητῶς δεδηλωμένη. Ἡ κυρία προσπάθεια τοῦ Vico—ἀδιάφορον, εἰς τὴν ἀντιπαρέρχεται καὶ πρὸς διαφόρους συγκεχυμένους προσανατολισμούς—συνίστατο εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ἀφηρημένων μαθηματικῶν συλλήψεων ὡς μέσων κατανοήσεως τῆς ἱστορίας. Ὁ Vico ἐπροχώρησε μάλιστα καὶ περισσότερο: περιπλανώμενος ἐκ πρώτης ὄψεως εἰς σφαῖρας φωτιζόμενας ἀπὸ τὸ ἀσταθὲς ἡμίφως τῆς ἰουδαϊκῆς κοσμογονίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ποιητικῶς ἀποκρυσταλλωθείσης ἀντιστρόφου βαθμολογίας τῆς ἐξελίξεως, καταφεύγων καὶ εἰς σχήματα ἀκόμη, ὅπως τὸ σχῆμα τῶν «ricorsi», τῶν κυκλικῶν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἐναλλαγῶν, κατώρθωσε, διὰ μέσου ὅλων αὐτῶν τῶν συγκεχυμένων προσανατολισμῶν, διὰ μέσου πλήθους ἐπιφανειακῶν ἀντινομιῶν, νὰ ἀντιπαρτάξῃ εἰς τὴν μηχανιστικῶς συγκροτηθεῖσαν, ὑπὸ τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Νεύτωνος τροφοδοτηθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ λόγου τὴν ιδέαν τῆς σοφῆς καὶ ὅμως τὸν λόγον ὑπερπηδῶσης ἱστορικῆς θελήσεως, ἔστω καὶ ὡς θελήσεως κειμένης πάντοτε—ὅπως ὑπεστήριξεν—ὑπεράνω τῆς θελήσεως τῶν ἀνθρώπων, ἀντικειμένης μάλιστα πολλάκις πρὸς αὐτήν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνόμισεν ὁ Vico, ὅτι ὑπερένικησε τὸν λόγον, ἐν ᾧ κατ' οὐσίαν—καὶ αὐτὸ εἶναι σημαντικὸν—ἠύρυνεν ἀπλῶς τὰ ὄρια τούτου πέραν τῶν μηχανικῶν κατασκευασμάτων, πρὸς τὰ ὅποια ἐταύτισαν τὸν λόγον οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, ἠύρυνε τὸν λόγον κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς προμήνυμα τῆς μεγάλης συστηματικῆς ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπεμβάσεως τοῦ Schelling καὶ τοῦ Hegel. Τὸ ὅτι, ἀντιπαρατασσόμενος εἰς τὸν ψευδῆ ἀτομικισμόν τῆς λογοκρατίας, ἀτομικισμόν, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει τὸ ἄτομον, πέραν πάσης ποιοτικῆς καὶ οὐσιαστικῆς ὄντοότητός του, ὡς ἀπλοῦν, ἀριθμητικῶς συλληπτόν, στοιχεῖον τοῦ γενικῶς ἀνθρωπίνου, ἐνόμισεν ὁ Vico, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπαρνηθῇ καὶ τὸ ἄτομον ἐν γένει, τὸ ἄτομον ὡς οὐσίαν, αὐτὸ—σφᾶλμα, εἰς τὸ ὅποιον περιέπεσαν ἀργότερον τόσον ὁ ἀντιδραστικὸς ἱστορισμὸς τοῦ Josef de Maistre, ὅσον καὶ ὁ γερμανικὸς ρωμαντισμὸς—δὲν μειώνει τὴν σημασίαν τῆς Vico εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας. Ἄλλως τε τὸ πρὸς τὴν ἱστορικότητα ὄχι μόνον συμβιβαζόμενον, ἀλλ' ἀναγκαίως συνυφαινόμενον οὐσιαστικῶς ἀτομικὸν εἶχεν ἤδη εἰσέλθει ὀριστικῶς, παρὰ τὴν σύγχυσιν τῶν πνευμάτων, τὴν κρατήσασαν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου. Ὅλαι ἐκεῖναι αἱ μεγάλαι συλλήψεις καὶ ἀνακαλύψεις, τὰς ὁποίας ἐσημείωσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου μέχρι τοῦ Dante καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων συντελεστῶν τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς ψυχῆς μας (μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν κατέχει καὶ ὁ Σαίξπηρ), δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σημειωθοῦν εἰς μάτην. Ἀμέσως μετὰ τὸν Vico ἀνέλαβον τὸ νῆμα τῶν μεγάλων ἐκείνων προσπαθειῶν οἱ πνευματικοὶ ἡγέται τῆς Γερμανίας, δηλαδή τῆς χώρας ἐκείνης, ἣ ὁποία, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἄλλοι, θαμβωθέντες ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον τοῦ σχηματικῶς ἀποκαλυφθέντος φυσικοῦ κόσμου, μετεβίβαζον τὴν μηχανικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν, ἐπὶ θυσίᾳ τῆς ψυχῆς των, εἰς τὴν ἱστορίαν, διετήρησεν, ὑπὸ τὴν λιτὴν καὶ μετριόφρονα στέγην μικροαστικῆς τινος ἀφελείας, τὴν ψυχικὴν τῆς ἀκεραιότητα—πρᾶγμα, τὸ ὅποιον ὀφείλεται ἐν πολλοῖς εἰς τὸν Λούθηρον—καὶ ἀφῆκε νὰ ἀντηχῆσουν εἰς τὸ ἐρημωθὲν διὰ τῶν πολέμων ἔδαφός τῆς αἰ γλυκύτεραι καὶ βαθύτεραι φωναί, εἰς τὰς ὁποίας ἐδόθη ποτὲ τὸ χά-

ρισμα νὰ ὑμνήσουν τὴν ἱστορικότητα τῆς ψυχῆς μας, αἱ ἀπὸ τοῦ Bach καὶ ἐντεῦθεν ἀντηχήσασαι φωναὶ τῶν μεγάλων μουσικῶν. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἦτο ἐπόμενον, μετὰ τὴν προετοιμασίαν αὐτὴν, νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβον τὸ νῆμα τῶν μεγάλων συνειδητῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ἱστορικῆς καὶ οὐσιαστικῆς ἀτομικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ὁ Herder καὶ ὁ Goethe ὑπῆρξαν κατ' ἀνάγκην Γερμανοί.

Ὁ Herder καὶ ὁ Goethe δὲν ἀντιμετώπισαν τὸν ἀτομικισμόν τῆς λογοκρατίας, θυσιάζοντες—ὅπως ὁ Vico—εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τὸ ἄτομον ὡς οὐσιαστικὴν ἱστορικὴν ὄντοτητα, ἀλλ' ὠρμήθησαν, ὡς ἐὰν ἡ περιπέτεια τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τῆς λογοκρατίας δὲν ὑπῆρξε κἄν, ἀπὸ καθαρῶς θετικῆς βάσεως, ἀπὸ τῆς βάσεως τῆς συνθετικῆς ἐνώσεως τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὅλου, ἐνώσεως, ἡ ὁποία δὲν ἐμφανίζει τὸ ὅλον ὡς μηχανισμόν καὶ τὴν προσωπικότητα ὡς μηχανικῶς ὑπαγόμενον εἰς τὸ ὅλον στοιχεῖον, ἀλλ' ἀνυψώνει τὸν μεμονωμένον ἄνθρωπον ὡς «προσωπικότητα» εἰς τὸ ἐπίπεδον ἀναλόγου πρὸς τὸ ὅλον πληρότητος, ἀναλόγου πρὸς τὸ ὅλον ἱστορικότητος. Τώρα μόλις συνελήφθη—διὰ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος—ἡ προσωπικότης εἰς τὸ ὅλον ἱστορικόν της βάθος. Εἰς τοῦτο συνέβαλε βεβαίως καὶ ὁ Herder, ἡ τελευταία ὅμως προᾶξις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Goethe, ὁ ὁποῖος ἐξεπροσώπησεν ἄλλως τε τὴν ἰδέαν τῆς προσωπικότητος, ὅσον κανεῖς ἄλλος Εὐρωπαῖος.

Τοῦ Herder ἡ συμβολὴ συνδέεται καὶ μὲ συστηματικὴν σύλληψιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ φαινομένου. Ὁ Herder συνέγραψε καὶ συστηματικὸν ἔργον ἀναφερόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Πολλοὶ κατατάσσουν τὸν Herder παραπλεύρως εἰς τὸν Montesquieu, ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἐτόνισαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ γεωγραφικοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν παράγοντος. Οἱ ἀνθρωπογράφοι θεωροῦν τὸν Herder ὡς ἰδρυτὴν τῆς ἐπιστήμης των. Αὐτὰ ὅμως ὅλα ἀφοροῦν τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπως ἀφορᾷ τὴν ἐπιφάνειαν μόνον τοῦ Vico ἢ θεωρία τῶν κυκλικῶν ἐναλλαγῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ μόνην συνδέουν τὸ ὄνομά του οἱ περισσότεροι, ἐκεῖνοι κυρίως, οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην, ἐπιχειροῦντες ἀναλόγους συλλήψεις, νὰ τὸν ἐπικαλεσθοῦν ὡς μάρτυρα διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν θεωριῶν των. Ὅπως καὶ εἰς τὸν Vico, οὕτως

καὶ εἰς τὸν Herder κρατεῖ βεβαίως κάποια σύγχυσις. Οἱ προσανατολισμοὶ τῶν δὲν εἶναι οὔτε γνωσιολογικῶς, οὔτε μεταφυσικῶς ἐνιαῖοι, συνεπεῖς καὶ πλήρεις. Εἰς τὸ βάθος ὅμως, ὑπὸ τὰς ἐξωτερικὰς θεωρητικὰς κατασκευὰς τῶν, ἀνακαλύπτεται—ὅταν θελήσῃ τις νὰ ἐμβαθύνῃ—ἡ ἔννοια καὶ ἀληθὴς οὐσία. Ἡ οὐσία εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Herder ἔγκειται—πρῶγμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει διατετυπωμένον ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ εἰς τὰς γενικὰς του παρατηρήσεις καὶ ἐξ ἀφορμῆς ειδικῶν φαινομένων¹⁾—εἰς τὸ ὅτι ἀνήγαγε πᾶν τὸ ἱστορικὸν εἰς τὴν μοναδικότητά του. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ὅλην κατεύθυνσιν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ φωτισμοῦ, κατὰ τοῦ ὁποῖου ἐπανειλημμένως ἐπιτίθεται, ἀποκαλῶν τὸ «φῶς» τοῦ 18 αἰῶνος «ἐπιπολαιότητα», προσπαθεῖ ὁ Herder—εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐκδηλοῦται κυρίως ἡ καθαρὰ ἱστορικότης τῆς συνειδήσεώς του—νὰ συλλάβῃ πᾶσαν ἱστορικὴν περίοδον ὡς ἅτι, τὸ ὁποῖον «εἶναι ὅμοιον μόνον πρὸς τὸν ἑαυτὸν του». Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀντι-ἱστορικὸν δογματισμὸν τῆς ἐποχῆς του, δογματισμὸν, ὁ ὁποῖος ὠδήγησε καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Winckelmann εἰς τὸ νὰ σχηματοποιήσῃ, μὲ ἀπόλυτον κριτήριον τὸν κλασικισμὸν, τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης²⁾, ἀναζητεῖ ὁ Herder τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς καλλιτεχνικῆς προθέσεως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν προκλασικὴν, π.χ. τὴν αἰγυπτιακὴν τέχνην, γενόμενος τοιουτοτρόπως πρόδρομος τῆς καθ' αὐτὸ ἱστορικῆς ὡς πρὸς τὴν τέχνην κατευθύνσεως, ἡ ὁποία εὔρε τὴν ὀριστικὴν τῆς ἀποκρυστάλλωσιν, μετὰ τὴν συνδεομένην πρὸς τὴν μεγάλην πνοὴν τοῦ Taine καὶ τοῦ Guayou φυσιοκρατικὴν περιπέτειαν, εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Wilhelm Worringer. Τέλος: ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν οὐδεὶς ἄνθρωπος ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ, δὲν καταλήγει εἰς ὑπερβολὰς ἐκμηδενιζούσας τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος, ἀλλ' ἐκτιμᾷ ὀρθῶς τὴν σημασίαν τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἐπιτίθεται κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὀρμηθέντος Ἀραβὸς φιλοσόφου Averroës, ὁ ὁποῖος ἠγγνόησε πλήρως

1) Βλ. Herder, Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit (Beitrag zu vielen Beiträgen des Jahrhunderts), καί: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.

2) Βλ. J. Winckelmann, Geschichte der Kunst des Altertums, Phaidon-Verlag, Wien MCMXXXIV, σ. 25 κ. ε.

τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, διακηρύσσει, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ὑπάρχει διὰ τὸν Θεὸν ὡς τὸ μοναδικὸν δημιούργημά του, συλλαμβάνει δὲ τὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν συνοχὴν τῶν γενεῶν, τὸν ρυθμὸν τέλος τῆς ἐξελίξεως ὡς πρόβλημα καθαρῶς ἱστορικόν, ὄχι ὡς διαδικασίαν φυσικὴν, ἀλλ' ὡς πρόβλημα παραδόσεως, πνευματικῆς συνοχῆς, ὡς πρόβλημα μάλιστα παιδείας. Ἡ τόσον προσφιλὴς εἰς τὸν Herder συμβολικὴ ἔκφρασις, καθ' ἣν ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ τὴν «πορείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν», καθορίζει κατὰ τρόπον σαφῆ τὴν θέσιν τοῦ ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς προόδου. Ὁ Θεός, πορευόμενος ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν σημειώνει βήματα συνιστῶντα προοδευτικὴν πορείαν. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ «προοδεύων». Ἡ ἔννοια τῆς προόδου, ὅπως τὴν συνέλαβε καὶ τὴν διεκήρυξεν, εἰς βάρος ὅλων τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, κυρίως δὲ εἰς βάρος τῶν μέσων αἰώνων, ὁ ΙΗ' αἰὼν, εἶναι ξένη πρὸς τὸν Herder. Πᾶσα ἐκδήλωσις τοῦ Θεοῦ εἶναι θεία, εἶναι ἀπόλυτος, ἔχει ἀξίαν ὡς πρὸς ἑαυτήν, δὲν εἶναι σχετικὴ, δὲν ὑπάρχει μόνον ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι μέλλει νὰ ἐπακολουθήσῃ, ἀλλ' ὑπάρχει κυρίως ἐν σχέσει πρὸς τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δι' αὐτῆς ἐκφράζεται. Ἐδῶ βλέπομεν, πῶς ἡ πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια, ὅπως συλληφθῆ τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας, ἡ προσπάθεια τοῦ Herder, ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐδίδαξεν, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν ἀποκαλύπτεται ὁ Θεός. Ἡ ἰδέα τῆς ἀποκαλύψεως, δι' ἧς ἐξηυγενίσθη τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι, κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀντίληψιν, καθ' ἣν πᾶν ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν, πρέπει νὰ ἐρευνᾶται πρωτίστως ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό. Ἡ πρόοδος, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Herder παραδέχεται, δὲν αἶρει τὴν αὐτοτέλειαν τῶν βημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖ ἡ ἀνθρωπότης. Πᾶσα βαθμὶς γίνεται βαθμὶς, διότι ἀκριβῶς ἔχει ἀξίαν αὐτοτελῆ, διότι ἀκριβῶς μεταβιβάζει τὴν ἀξίαν αὐτὴν εἰς τὰς ἐπομένους βαθμίδας. Τὸ ἀξίον παραδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, γίνεται ἀφετηρία καὶ περιεχόμενον παιδείας, συσσωρευομένου τοιουτοτρόπως μεγαλειτέρου διαρκῶς πλούτου ἀξιῶν. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν νοεῖ ὁ Herder τὴν πρόοδον. Μονομερῆς βεβαίως ὑπῆρξε καὶ ἡ ἔννοια αὐτή, ὠδήγησεν εἰς ἄκρατον ἱστορισμόν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ρωμαντικοῦ ἱστορισμοῦ τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου

σχολῆς, ἡ ὑπερβολὴ ὅμως αὐτὴ ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἡ ἀντίδρασις πρὸς τὸ πνεῦμα, τὸ ἀντι-ἱστορικὸν πνεῦμα τῆς «λογοκρατίας». Ἄλλως τε: εἰς τὸ ἔργον τοῦ Herder ἡ ὑπερβολὴ ὑπάρχει κυρίως εἰς τὴν διατύπωσιν. Εἰς τὴν οὐσίαν τῆς διδασκαλίας του ἡ ἐλευθέρα προσωπικότης ἔχει θέσιν ἰσοδύναμον πρὸς τὴν παράδοσιν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ παιδεία, δι' ἧς ἐμφανίζεται ἡ παράδοσις ὡς μεταβίβασις πνευματικῶν ἀγαθῶν, προϋποθέτει τὴν προσωπικὴν ὄντοτητα τοῦ παιδευομένου, προϋποθέτει τὴν δημιουργικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀφομοιούντος ἐκεῖνα, τὰ ὅποια, χωρὶς τὴν προσωπικότητα τούτου, θὰ ἔμενον νεκρά, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραληφθοῦν καὶ νὰ ὀδηγήσουν εἰς νέας μορφάς. Ὁ Herder βλέπει παντοῦ νέας μορφάς, βλέπει καὶ εἰς τὸ «χάος» ἀκόμη τοῦ Μεσαίωνος τὴν τάσιν πρὸς «νέαν», ὅπως λέγει, «ἀνωτέραν δημιουργίαν», βλέπει τὴν προσωπικότητα νὰ δρᾷ καὶ νὰ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν παράδοσιν. Ὁ ἄμεσος πνευματικὸς ὀδηγὸς τοῦ Goethe δὲν ἦτο δυνατόν ἄλλως τε νὰ σκεφθῆ καὶ διαφορετικά.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Goethe, δὲν θὰ ἔπρεπε κἂν νὰ θέσωμεν τὸ ἐρώτημα, ποῦ καὶ πῶς, εἰς ποῖα σημεῖα τῶν ἔργων του καὶ μὲ ποίας διατυπώσεις ὀρίζει τὴν θέσιν του ἀπέναντι τοῦ προβλήματος τῆς ἱστορίας. Ὁ Schiller εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ, ὀριζομένης τῆς σημασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν πολλοῖς ἀντι-ἱστορικῆς μονομερείας τοῦ ἐπιχειρηθέντος ὑπ' αὐτοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς αἰσθητικῆς παιδείας. Ὁ Goethe δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ, ἐντοπιζομένης τῆς πνευματικῆς του ὄντοτητος εἰς ὠρισμένας διατυπώσεις, ιδέας καὶ μορφάς. Ὁ Goethe ὁμιλεῖ παντοῦ ὡς ἄνθρωπος ἀναγαγὼν τὴν συνείδησίν του εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἱστορικῆς ἀναγνωρίσεώς της. Εἰς τὸν «Φάουστ» συγκεκριμένως, τοῦ ὁποίου ὁ μῦθος οὔτε ἐξελέγη τυχαίως, οὔτε ἀνεπτύχθη περαιτέρω κατ' αὐθαίρετον ἔμπνευσιν, ὑπάρχουν ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἡ περὶ τῆς ἱστορίας συνείδησις, ὅλα τὰ στοιχεῖα, διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν ὁποίων ἠγωνίσθη, ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐντεῦθεν, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἐδῶ ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ μὲ τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἀντινομίας της, μὲ τοὺς πρὸς ἑαυτὴν διαλόγους καὶ ἀντιλόγους της, μὲ τὴν πορείαν της ἐπὶ τῆς γῆς, ὑπεράνω τῆς γῆς καὶ ὑπὸ τὴν γῆν, προβάλλει, ἀνακαλοῦσα διὰ τῆς δημιουργικῆς μνήμης εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὰ σύμβολα

ὄλων τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, προβάλλει μὲ ἔντασιν ἱστορικὴν, ἢ ὅποια οὔτε ἔχει προηγούμενον, οὔτε ὑπερεβλήθη μέχρι τοῦδε, οὔτε εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ὑπερβληθῇ εἰς τὸ μέλλον. Ὁ «Φάουστ» τοῦ Goethe εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν σύμβολον τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ψυχῆς μεταξὺ αἰωνιότητος καὶ χρόνου.

Τὸ νὰ παραθέσωμεν πλησίον τοῦ Goethe, ἀφιεροῦντες μάλιστα πολὺν περισσοτέρας εἰς ἕκαστον σελίδας, ὅλους ἐκείνους, τῶν ὁποίων τὰς περὶ ἱστορίας θεωρίας θὰ ἀναπτύξωμεν ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν, τὸ νὰ παραθέσωμεν πλησίον του τὰ ὀνόματα καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν Schelling καὶ Hegel εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀνωτέρω λεχθέν, ὅτι διὰ τοῦ Goethe ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέρμα. Ὅταν φθάνη κανεὶς εἰς τὴν κορυφὴν, εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ περισσότερον, χωρὶς νὰ ὀδηγηθῇ καὶ πάλιν πρὸς τὰ κάτω; Βεβαίως ὄχι! Ἡμεῖς ὅμως δὲν πρόκειται κατ' οὐσίαν νὰ προχωρήσωμεν. Ἄλλως τε καὶ ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων τὰς θεωρίας θὰ περιγράψωμεν, δὲν ἐπροχώρησαν. Ἐσταμάτησαν εἰς τὴν κορυφὴν. Ἐσταμάτησαν, ἀφ' οὗ κατώρθωσαν, ὀδηγούμενοι (συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως) ἀπὸ τὸ προηγούμενον τοῦ Goethe, νὰ ἀνέλθουν ἕως ἐκεῖ. Τοὺς χρειαζόμεθα ὅμως ὅλους αὐτοὺς—ὅπως χρειαζόμεθα καὶ ἄλλους, οἱ ὅποιοι θὰ ἔλθουν ἀκόμη—, διότι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν συστηματικὴν τοῦ ὀρίζοντος καταμέτρησιν, δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ φέρουν μεθ' ἑαυτῶν, κατερχόμενοι ἀπὸ τοῦ ὄρους, τὰς ἐντολάς, ἀλλ' ἐσχολίασαν, διετύπωσαν λεπτομερέστερον καὶ συστηματικώτερον τὰς ἐντολάς, ὑπῆρξαν οἱ ἐκτιμηταὶ τοῦ πλούτου, εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὁποίου ἐφθασεν ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἐκτιμηταὶ πλούτου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔχει ἀνάγκην καὶ πολλῶν ἄλλων ἀκόμη διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ πλήρως, νὰ καταγραφῇ, νὰ ταξινομηθῇ. Διὰ τοῦ Goethe ἐπέτυχεν ὁ νεώτερος εὐρωπαϊκὸς ἄνθρωπος—ὡς πρὸς ὅλα, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ὡς πρὸς τὴν συνείδησιν περὶ τῆς ἱστορικότητός του—τὴν ὑψηλοτέραν πνευματικὴν ἐκδήλωσίν του. Δι' αὐτῆς κατέστησαν δυνατὰ ὅσα ἐπηκολούθησαν ἢ καὶ ὅσα, παραλλήλως πρὸς τὸν Goethe, ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαιράς, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐδημιούργησεν, ἐπετεύχθησαν. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ παρατηρηθοῦν καὶ αὐτὰ διὰ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ ὄψις τοῦ Goethe. Ὁ Goethe συνεπλήρωσε τὸ περιεχόμενον τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας, χωρὶς

ὅμως νὰ ἐπεξεργασθῆ τοῦτο θεωρητικῶς. Ἐκεῖνο δέ, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης μας, θὰ εἶναι ὄχι πλέον τὸ πῶς κατηρτίσθη, ἀλλὰ τὸ πῶς διαμορφώθη θεωρητικῶς ἡ περὶ ἱστορίας συνείδησις τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου. Ἡ κατάρτισίς της, ἀρξαμένη διὰ τοῦ Αὐγουστίνου, συμπληρώθη διὰ τοῦ G o e t h e. Ἡ θεωρητικὴ τῆς ἐπεξεργασίας, ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τινῶν καὶ πρὸ τοῦ G o e t h e, εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τῆς συστηματικῆς ἀποδόσεώς της διὰ τοῦ S c h e l l i n g, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη ἄμεσον καὶ ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρυσιν τοῦ G o e t h e, τέλος δὲ διὰ τοῦ H e g e l.

Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ πέραν ἡ ἀνάπτυξις μας—ἀνάπτυξις ἀναφερομένη εἰς συγκεκριμένας πλέον θεωρίας—δὲν θὰ ἔχῃ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον εἶχε μέχρι τοῦδε. Δὲν θὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ νὰ περιγράψωμεν, νὰ ἀντιπαρατάξωμεν πρὸς ἀλλήλας ἢ νὰ συνδυάσωμεν ὅλας τὰς θεωρητικὰς προσπαθείας, αἱ ὁποῖαι ἐσημειώθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι σήμερον. Ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι ἱστορικός, ἀλλ' εἶναι συστηματικός. Ὁρισμένοι μόνον θεωρητικαὶ προσπάθειαι θὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἀναπτύξεώς μας, ἐκεῖναι συγκεκριμένως, αἱ ὁποῖαι, συνδυαζόμεναι πρὸς ἀλλήλας (παρὰ τὰς τυχόν ἀντιθέσεις των), εἶναι δυνατὸν νὰ συμπληρώσουν τὰς γενικὰς περὶ ἱστορίας σκέψεις καὶ ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον. Τὸ ἱστορικὸν Intermezzo, τὸ ὁποῖον παρενεβάλομεν μεταξὺ τοῦ πρώτου κεφαλαίου καὶ τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἤδη εὕρισκόμεθα, παρενεβλήθη ἀπλῶς διὰ νὰ ἐκτιμηθῆ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ὁδοῦ, μέσφ τῆς ὁποίας ἐφθάσαμεν εἰς τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει σήμερον νὰ συγκροτῶμεν θεωρίαν περὶ ἱστορίας.

2.—Ὁ S c h e l l i n g ἀποτελεῖ σταθμόν. Ἀποτελεῖ σταθμόν, διότι πρῶτος αὐτὸς ἀνεσκόπησε συνειδητῶς τὴν γένεσιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας καὶ τὴν ἀνήγαγεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐσήμανεν ὄχι ἀπλῶς τὴν λύσιν προβλήματος ἱστορικοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην, μετὰ τὴν πλήρη κατάρτισιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεώς μας, προσπάθειαν θεωρητικῆς διαμορφώσεως τῆς συνειδήσεώς ταύτης.

Φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῆ ὁ Schelling κατὰ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ καὶ τῆς ἔστερημένης ἱστορικοῦ πνεύματος κατευθύνσεως τούτου, κατευθύνσεως, ἡ ὁποία, ἐπικρατήσασα μετὰ ταῦτα—παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Josef de Maistre—ἐπὶ τοῦ ὄλου γαλλικοῦ πνεύματος, ἀπέκλεισε καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Auguste Comte, ὁ ὁποῖος εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, τὴν θέαν τῆς ἱστορίας. Τὸ κύριον ὄπλον, τὸ ὁποῖον ἔστρεψεν ὁ Schelling κατὰ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, εἶχε κατασκευασθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ Kant καὶ παρελήφθη ἀπὸ τὰς χεῖρας τούτου. Ἡ ὑπὸ τοῦ Kant συστηματικῶς (ἀλλὰ μόνον τυπικῶς) διαμορφωθείσα διάκρισις μεταξὺ διανοίας καὶ νοῦ (μυαλοῦ καὶ λόγου), διάκρισις, ἡ ὁποία ἐμφανίζει τὸν λόγον—κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Schelling γενομένην οὐσιαστικωτέραν τῆς διακρίσεως διατύπωσιν—ὑπερνικῶντα καὶ συνθέτοντα διαλεκτικῶς τὰς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν πραγμάτων κειμένας ἀντιθέσεις καὶ ἀντινομίας, εἰς τὰς ὁποίας σταματᾷ ἡ διάνοις, σταματᾷ τὸ «μυαλὸ» μὲ τὴν τυπικὴν καὶ κοινὴν λογικὴν του¹⁾—, ἡ διάκρισις αὐτὴ ἀπετέλεσε τὴν πηγὴν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἠρύσθη τὰ μέσα τῆς πολεμικῆς τοῦ ὁ Schelling. Ἡ σκέψις τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ ἐβασίσθη, κατ' αὐτόν, μόνον ἐπὶ τῆς διανοίας, ἐπὶ τοῦ διεπομένου ὑπὸ τῆς κοινῆς λογικῆς «μυαλοῦ», τὸ ὁποῖον ἐνόμισεν, ὅτι ἐδικαιούτο νὰ ὑψωθῆ ὑπεράνω τοῦ λόγου, νὰ ἀγνοήσῃ τοῦτον καὶ νὰ διεκδικήσῃ—μὲ τὸ θάρρος τῆς ἀγνοίας—τὴν ἀποστολὴν τοῦ λόγου.²⁾ «Ἡ ἀνύψωσις τοῦ κοινοῦ μυαλοῦ εἰς διαιτητὴν ἐπὶ πραγμάτων τοῦ λόγου προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην», λέγει ὁ Schelling,³⁾ «τὴν ὀχλοκρατίαν εἰς τὸ κράτος τῶν ἐπιστημῶν». Ὁ Vico, συγγέων τὴν διάνοιαν καὶ τὴν κοινὴν λογικὴν πρὸς τὸν λόγον, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον, ὅπως εἴπομεν ἤδη, νὰ πολεμήσῃ τὴν λογοκρατίαν (ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται μᾶλλον «λογικοκρατία»), κηρύσσων τὴν ὑπέρβασιν τοῦ λόγου ἐν γένει. Ὁ Schelling ἀντιθέτως, ἀποκαλύψας τὴν σύγχυσιν, ἡ ὁποία ἐκράτει μεταξὺ λόγου καὶ διανοίας, ἐπολέμησεν ἀπλῶς ἐν τῷ προσώπῳ τῆς λογοκρατίας τὴν διάνοιαν, ἡ ὁποία ὑπείσ-

1) Βλ. Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 121 κ. ἐ., ἰδίᾳ σ. 124 καὶ 127 κ. ἐ.

2) Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 105.

3) Schelling σ. 107.

δύει εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ λόγου καὶ βεβηλώνει τὸ ἱερόν του.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς διακρίσεως μεταξὺ λόγου καὶ διανοίας, ἡ σύλληψις τοῦ λόγου εἰς τὴν οὐσιαστικὴν, διαλεκτικὴν καὶ συνθετικῶς καθολικὴν ὑπαρξίν του, ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ συλληφθῇ θεωρητικῶς εἰς ὅλον τὸ βάθος του τὸ πρόβλημα τῆς ιστορίας. Καὶ ἡ φύσις βεβαίως, διὰ νὰ κατανοηθῇ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὅλον τοῦ κόσμου, πρὸς τὸ ὅλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν ἱστορία καὶ φύσις, προὔπεθει τὴν σύλληψιν τοῦ λόγου εἰς τὴν καθολικὴν του μορφήν. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ καλλιεργηθοῦν, ὅπως ἐκαλλιεργήθησαν ἐπιτυχῶς κατὰ τοὺς ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνας, χωρὶς νὰ γίνεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀναγωγή. Ἡ ἱστορία ἀντιθέτως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συλληφθῇ οὐσιαστικῶς καὶ νὰ καλλιεργηθῇ—πέραν τῆς ἀπλῆς ἱστοριογραφίας—θεωρητικῶς, χωρὶς νὰ εἶναι καθ' ὅλον τὸ βάθος τῆς συνειδητῆ ἢ ἰδέα τοῦ λόγου, ἢ ἰδέα τοῦ πνεύματος. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Kant ὁ ἴδιος, ἂν καὶ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνήγαγε τὴν διάκρισιν μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου εἰς θεμελιώδεις φιλοσοφικὸν πρόβλημα, δὲν κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ συλλάβῃ τὸ πρόβλημα τῆς ιστορίας. Καὶ δὲν κατώρθωσε τοῦτο, διότι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τελῶν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ φωτισμοῦ, δὲν ἐνεβάθυνε πλήρως εἰς τὴν οὐσίαν τῆς διακρίσεως μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου ἢ πνεύματος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ αὐστηρὰ κριτικὴ, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ Schelling εἰς πλεῖστα σημεῖα τῶν ἔργων του εἰς βάρος τοῦ Kant, εἰς βάρος αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπὸ τοῦ Kant γενομένης κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου. Τὴν πραγματείαν συγκεκριμένως τοῦ Kant «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht» χαρακτηρίζει ὁ Schelling ὡς προσπάθειαν ἀνακαλύψεως ἀπλῆς τινος «διανοητικῆς» νομοτελείας εἰς τὸ ὅλον τῆς ιστορίας,¹⁾ αἰρομένου τοιουτοτρόπως τοῦ πνευματικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ περιεχομένου τῆς ιστορίας. Καὶ ἡ κρίσις τοῦ Schelling εἶναι ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὀρθοτάτη. Τὸ σχέδιον τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα περίφημος πραγματεία τοῦ Kant δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ «ἀντι-ἱστορικόν» τι κατασκευάσμα ἀνάλογον πρὸς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν κατασκευά-

1) Βλ. Schelling, ἐνθ' ἀν., σ. 219.

σματα τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Φωτισμοῦ, περιέχει ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ θετικισμοῦ καὶ ἔδωκε τὸ δικαίωμα εἰς θετικιστήν, ὡς ὁ Alfred Espinas, νὰ τὸ προσυπογράψῃ,¹⁾ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸν Kant ὡς μάρτυρα ὑπὲρ τῶν Comte καὶ Spencer²⁾ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του, διότι ὁ Fichte ἀνέτρεψεν, ἀντὶ νὰ συνεχίσῃ, τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Kant.³⁾ Οἱ ἄνθρωποι —τονίζει ὁ Kant ῥητῶς— ἐκτελοῦν πράξεις, αἱ ὁποῖαι, ὡς φαινόμενα ἱστορικά, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν παρὰ μόνον ὅπως ἐρμηνεύονται καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεώς των, ἡ πνευματικὴ των ὑπαρξίς δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν. Οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Kant, ἀπλᾶ ὄργανα φυσικῆς νομοτελείας, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ πολέμου εἰς τὴν εἰρήνην καὶ τέλος εἰς τὴν αἰωνίαν εἰρήνην. Ἐδῶ ὁμολεῖ ὁ Kant κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, ὅπως ὠμίλησαν ἀργότερον ὁ Auguste Comte καὶ ὁ Herbert Spencer, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης, θεωροῦντες ἐξαντλούμενον τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιφανειακῆς, ὑπὸ φυσικὴν νομοτέλειαν τελούσης, ἐξελέξεώς της, ὥρισαν, ὡς ἀκριβῶς καὶ ὁ Kant, τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν ὡς μετάβασιν ἀπὸ τῶν πολεμικῶν εἰς τὰς βιομηχανικὰς καὶ εἰρηνικὰς κοινωνίας. Ὁ διαφωτισμὸς μὲ τὰ λογικά, δηλαδὴ ὑπὸ τῆς ἀπλῆς διανοίας ὑπαγορευόμενα κατασκευάσματα καὶ σχήματα τῆς προόδου, μεταββάσθη αὐτούσιος εἰς τὴν περὶ ἱστορίας συνείδησιν τοῦ Kant.

Ἡ κριτικὴ λοιπὸν τοῦ Schelling, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦλάχιστον τοῦτο, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀρθή. Δεδικαιολογημένη δὲ κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι ὁ Schelling πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὴν ὑπὸ τοῦ Kant τυπικῶς τεθεῖσαν διάκρισιν μεταξὺ διανοίας καὶ λόγου κατὰ τρόπον οὐσιαστικόν, κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε νὰ γίνουν τὰ πρῶτα ἐπιτυχῆ βήματα πρὸς θεωρητικὴν σύλληψιν τῆς περὶ ἱστορίας συνειδήσεως τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου, πρὸς σύλληψιν ἐν γένει τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας.

Ἡ μία καὶ ἐνιαία ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος ἔχει, κατὰ τὸν Schel-

1) Βλ. Alfred Espinas, Die tierischen Gesellschaften, Deutsch herausgegeben von W. Schloesser, Braunschweig 1879, σ. 42 κ. ἐ.

2) Espinas, ἐνθ' ἀν., σ. 135.

3) Espinas, ἐνθ' ἀν., σ. 45.